УДК 037.013

[https://doi.org/10.33296/2707-0255-6\(11\)-03](https://doi.org/10.33296/2707-0255-6(11)-03)

<https://orcid.org/0000-0001-6168-0263>

Алевтина АНТОНОВА

старший викладач кафедри
інженерної педагогіки та психології,
Навчально-науковий професійно-
педагогічний інститут Української
інженерно-педагогічної академії,
м. Бахмут, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що найважливіша загальнолюдська цінність, на якій ґрунтується сьогодні соціальний розвиток у всьому світі – це толерантне, доброзичливе ставлення до людей з особливими потребами. Головна роль у вихованні дітей з психофізичними порушеннями належить родині. Основна мета педагогічної освіти батьків – стати активними учасниками виховання та навчання своїх дітей, які мають особливі потреби. Основою для успішної взаємодії фахівців і батьків з метою максимального задоволення потреб дитини з психофізичними порушеннями є відкритість і гуманізм, професіоналізм і відповідальність у всій системі відносин між дитиною, сім'єю, фахівцем і суспільством. В статті визначаються проблеми та помилки родинного виховання дітей з психофізичними порушеннями, розкривається специфіка сімейних криз та шляхів їх подолання в родинах, що виховують дітей з психофізичними порушеннями, визначаються основні принципи адекватного родинного виховання дітей з особливими потребами.

Ключові слова: дитина з психофізичними порушеннями, родинне виховання, спеціальна педагогіка, принципи родинного виховання.

Вступ. Закономірністю психічного розвитку дітей з психофізичними порушеннями є труднощі їх соціальної адаптації, труднощі взаємодії з соціальним середовищем. У цій категорії дітей проявляються спеціальні освітні потреби в індивідуалізованих умовах навчання, включаючи технічні засоби, особливому змісті і методах навчання, а також в медичних, соціальних та інших послуг, необхідних для успішного навчання. Але

треба визнати, що особлива роль належить родинному вихованню дітей з особливими потребами.

Останні дослідження та публікації. В даний час в спеціальній психології та корекційній педагогіці існують різні класифікації порушень у розвитку, які розглядали В. Лапшін і В. Лебединский, Б. Пузанов, О. Усанова.

Психологічні основи розвитку вивчали Д. Богоявленська, Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Н. Тализіна, С. Рубінштейн та ін., педагогічний аспект зазначеної проблеми досліджували Л. Аристова, В. Андрєєв, І. Лернер, В. Паламарчук, О. Савченко, М. Скаткин, Т. Шамова, Г. Щукін та ін.

Формування цілей статті. Мета дослідження – виявити особливості родинного виховання дітей з психофізичними порушеннями.

У відповідності до мети дослідження сформульовані його основні завдання:

1. Визначити проблеми та помилки родинного виховання дітей з психофізичними порушеннями.
2. Розкрити специфіку сімейних криз та шляхів їх подолання в родинях, що виховують дітей з психофізичними порушеннями.
3. Сформувати основні принципи адекватного родинного виховання дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення ефективної роботи з батьками особливих дітей фахівці повинні розібратися в емоціональних відносинах в сім'ї. Оскільки установки і позиції батьків впливають на психологічну обстановку в сім'ї, фахівцям необхідно знати, що відчувають батьки, коли дізнаються, що їх дитина не така, як інші. У зв'язку з цим при плануванні програми раннього втручання дуже важливо, щоб особлива увага приділялась реакцій батьків і можливості надати їм консультаційну

допомогу.

Проведено короткий аналіз окремих етапів розвитку реакцій, які найбільш часто зустрічаються у батьків[2].

Заперечення. Найбільш типова реакція батьків на поставлений лікарем діагноз про наявність у дитини відхилень у розвитку - це просто невіра в існування хвороби. В основі такої реакції лежить відчай, надія на те, що первинний діагноз помилковий. Навіть розуміючи почуття батьків, на цьому етапі мало чим можна їм допомогти. У той же час безсумнівно, що тривала затримка у визнанні батьками діагнозу може позбавити дитину своєчасного лікування, необхідної йому педагогічної допомоги. Отже, психологи і педагоги повинні зробити все можливе, щоб допомогти сім'ям не затримуватися в кризовій ситуації і поступово змиритися з думкою про те, що в їхньої дитини є особливі потреби, які повинні задовольнятися.

Гнів – це теж одна з найбільш частих захисних реакцій батьків на ранньому етапі усвідомлення ними стану їхньої дитини. Зазвичай вона виникає на ґрунті відчуття безпорадності, безвиході і розчарування, як у самому собі, так і в своїй дитині.

Почуття провини. Найчастіше воно переростає у всепоглинаючі страждання і переживання батьків з приводу їх проступків і помилок, які, як вони вважають, і призвели до захворювання дитини.

Емоційна адаптація. Саме на цьому етапі батьки «розумом і серцем» приймають хворобу своєї дитини. І хоча на цьому етапі теж трапляються кризові моменти, проте батьки вже виробили позитивні установки як по відношенню до самих себе, так і до своєї дитини.

Здатність справитися зі стресовим станом залежить від ціннісних орієнтацій сім'ї, її ставлення до стресової ситуації, сенсу, яким члени сім'ї наділяють ту чи іншу подію.

Найбільш важливим для зниження сімейного стресу є вибір

внутрішньої стратегії поведінки. У ситуаціях, коли сім'ї обмежені в ресурсах і виборі альтернативи розвитку, їх стратегією нерідко є лише пасивне прийняття того, що відбувається. Сім'ї з активною орієнтацією намагаються вирішити багато проблем, які їм під силу, і контролювати ситуацію, приймаючи лише ті обставини, які в даний момент змінити неможливо. Але почуття провини, страх звинувачень з боку оточуючих призводять до пасивної ізоляції, викликають почуття безпорадності і безнадійності[6].

Найважливіша загальнолюдська цінність, на якій ґрунтується сьогоденні соціальний розвиток у всьому світі, - це доброзичливе ставлення до людей, не схожих на інших, сприйняття дітей з порушеннями розвитку перш за все як дітей. Це, в свою чергу, вимагає дотримання ряду умов: надання дітям з обмеженими можливостями рівних прав і особливих умов для розвитку, навчання їх навичок самостійного життя.

Основою для успішної взаємодії фахівців і батьків з метою максимального задоволення потреб дитини є відкритість і гуманізм, професіоналізм і відповідальність у всій системі відносин між дитиною, сім'єю, фахівцем і суспільством. Кожен раз, коли на певному етапі життєвого циклу відбувається адаптація сім'ї до стресу, видозмінюється і сама сімейна система. Можуть змінюватися склад сім'ї, її ідеологічний стиль, способи взаємодії і функції. Якщо сім'я реагує на стрес недостатньо гнучко, то виникає небезпека дисфункції, патологічного функціонування сім'ї: жорстокого поводження з дітьми, руйнування психічного здоров'я членів сім'ї, погіршення або розпаду сімейних відносин. Якщо така ситуація затягується, це може привести сім'ю до необхідності терапії[5]. Наявність в сім'ї дитини з обмеженими можливостями розглядається як хронічна стресогенна ситуація.

Делікатна справа допомоги дитині, що відстає в розвитку, вимагає від

дорослого певних знань, розуміння труднощів дитини, грамотного підходу до нього і грамотної побудови занять, тому фахівець повинен радити батькам серйозно поставитися до його методичних рекомендацій по організації ігор і занять з дітьми.

Однією з найбільш постійних помилок виховання є зниження вимог до дитини, закріплення за ним положення хворого, що несприятливо впливає на психофізичний розвиток. Часто в сім'ях, де крім дитини з відхиленням в розвитку є інші діти, складаються неправильні стосунки в цілому. Здоровій дитині приділяють мало уваги, від нього вимагають, щоб він у всьому поступався «хворому», всіляко опікував його, не реагував і не скаржився на неправильні вчинки останнього. Все це відбивається на формуванні характеру здорової дитини, а іноді призводить до його нервового зриву [4].

Вкрай несприятливий вплив на розвиток хворої дитини надають неповажні, грубі відносини батьків один до одного.

Дослідження показали, що найбільш несприятливі умови створюються в сім'ях, в яких батьки страждають психічними захворюваннями, зловживають алкоголем і наркотиками, ведуть асоціальний спосіб життя.

Несприятливо на розвиток дитини впливає і педагогічна неспроможність батьків, яка найбільш яскраво проявляється в застосуванні до дітей фізичних покарань. Батьки, схильні до фізичних покарань своїх дітей, як правило, відрізняються підвищеною збудливістю, агресивністю, імпульсивністю, психічною незрілістю, егоцентризмом [7].

Існують і інші, несприятливі для дитини форми поведінки батьків в сім'ї. Так, деякі батьки, забезпечують дитину всім, підсвідомо «відкидають» його. Це виражається у відсутності інтересу до дитини, недостатній взаємодії з ним. У цих випадках у дітей формується знижений

фон настрою, занижена самооцінка, невпевненість у собі, пасивність. «Знедолені» діти страждають від нестачі емоційно-позитивної стимуляції з боку батьків. Це ще більшою мірою викликає у них затримку розвитку мови і соціальних навичок, посилює затримку розвитку активних пізнавальних форм поведінки і допитливості. У цих дітей найчастіше спостерігається схильність до депресивного стану.

Несприятливий вплив на розвиток психіки хворої дитини надає і надмірна опіка його батьками. Багато батьків, шкодуючи своєї хворої дитини, відчуваючи несвідоме почуття провини перед ним, надмірно опікують його і балують, прагнуть все зробити за нього, попередити кожне його бажання. У цих випадках діти ростуть пасивними, несамотійними, невпевненими в собі, егоцентричними.

Як показують спеціальні дослідження, розлучення батьків також дуже несприятливо позначається на психічному розвитку дітей, як здорових, так і хворих [3]. У них спостерігаються більш виражені емоційні порушення і труднощі міжособистісного спілкування. У неповних сім'ях крім відсутності батька зазвичай є й інші проблеми: матеріальні труднощі, звужене коло спілкування, від якого багато в чому залежать виховні можливості. Жінка-мати, позбавлена чоловічої підтримки, часто психологічно травмована, що відображається на її ставленні до дітей. Всі ці та багато інших особливостей психологічної атмосфери в сім'ї, яка має дитину з відхиленнями у розвитку, свідчать про постійну потребу у психологічній допомозі та підтримці. Сім'я, яка має дитину з відхиленнями у розвитку, протягом життя переживає серію критичних станів, обумовлених суб'єктивними і об'єктивними причинами.

В результаті опитувань доведено, що сприятливий ефект на сім'ї, які мають нестандартних дітей, можуть надавати асоціації батьків дітей-інвалідів. Обмін досвідом, контакт з людьми, що мають аналогічні

проблеми, і їх моральна підтримка дозволяють подружжю і особливо самотнім матерям позбутися почуття самотності, незахищеності. Сімейні ситуації перестають сприйматися ними як безвихідні. Подружжя починає розуміти, що хвора дитина, як це не парадоксально, може бути джерелом радості і сприяти їх духовному і моральному розвитку. Вони стають гуманніше і мудріше, що відбивається на їх світогляді в цілому.

Батьків, які мають дитину з психофізичними порушеннями, слід готувати до того, що виховання в сім'ї потребує багато духовних і фізичних сил. Тому важливо, щоб протягом життя вони зберігали фізичне здоров'я, душевну рівновагу і оптимістичний погляд на майбутнє. Дитина по-справжньому щаслива, коли відчуває турботу, увагу і любов з боку батьків. Для правильного виховання важливо, щоб слова і справи батьків завжди могли бути прикладом для дитини. Батькам слід пам'ятати, що кожен їх вчинок, кожне вимовлене слово матиме значення в процесі навчання і виховання. Дитина з особливостями розвитку більше ніж здорова дитина потребує поваги до себе, вона часто більш вразлива, добра і беззахисна. Найменший прояв недобррозичливості глибоко ранить її, нервова система ще більш слабшає, нестійка психічна рівновага порушується [1].

Орієнтація на принципи адекватного сімейного виховання дитини з відхиленнями у розвитку дозволяє досягти хороших результатів і набути впевненості в успіху.

1. Принцип любові, терпіння і емоційної прихильності близьких до дитини з відхиленнями у розвитку.
2. Принцип повного безоціночного прийняття дитини з відхиленнями у розвитку.
3. Принцип уважного слухання дитини і оцінки його стану.
4. Принцип формування у дитини почуття прихильності, любові до близьких, поваги до старших.

5. Принцип активної участі батьків у процесі виховання і розвитку дитини, корекції його порушень і соціальної адаптації.
6. Принцип формування батьками у дитини навичок самообслуговування, виконання посильних домашніх обов'язків.
7. Принцип формування навичок нормативного поведінки.
8. Принцип формування гармонійної особистості дитини, підлітка, молодої людини.

Найбільш оптимальною формою виховання дитини з відхиленнями у розвитку модель «співпраці». Це означає контакт і допомогу батьків дитині в подоланні наявних проблем. Відносини батьків з дитиною будуються на повазі її особистості, задоволенні потреб з урахуванням її психофізичних можливостей. Виховуючи дитину таким чином, батьки дарують дитині тепло, увагу і любов [9]. Батьки беруть активну участь в процесі розвитку дитини, корекції його порушень і соціальної адаптації. Вони разом з дитиною долають труднощі на його шляху. Батьки створюють в сім'ї атмосферу творчого пошуку і реалізації можливостей дитини [7]. Вони поступово формують у дитини ті чи інші навички, дозують свою допомогу, дозволяючи дитині проявити самостійність. Помилки, зроблені дитиною, оцінюються об'єктивно, але при цьому підкреслюється, що у дитини є потенціал до виправлення. У неї формується об'єктивне уявлення про свої можливості, перспективи в житті, позитивна самооцінка. Між дитиною і батьками встановлюються справді товариські стосунки прихильності і підтримки. Така модель взаємин формує творче співробітництво між батьками (іншими близькими) і дитиною. Це дозволяє оптимізувати соціальну детермінанту розвитку дитини та її інтеграцію в соціум.

Висновки. Величезна відповідальність лежить на спеціальних педагогів. Вони повинні ставитися до сімей, в яких є діти з обмеженими можливостями, у вищій мірі делікатно і дбайливо, намагаючись, зі свого

боку, зміцнити злагоду в родині. Не зайве буде ще раз нагадати: статистики свідчать, що не менше половини таких сімей розпадаються, всі тяготи по вихованню дитини лягають на матерів.

Перефразовуючи вислів психоневролога і нейрофізіолога В. Бехтерева: «Якщо хворому після розмови з лікарем не стає легше - це не лікар», ми можемо сказати, що якщо мати дитини після бесіди з педагогом-дефектологом йде пригніченою, що не бачить ніяких можливостей для просування в розвитку своєї дитини, то це не педагог. Нездібних дітей немає. Необхідно показати матері нехай самі незначні, ледь помітні успіхи дитини в навчальній або іншого виду діяльності.

Успішна корекційна робота з дитиною неможлива без певного спеціальної освіти батьків. Вся робота повинна бути спрямована на те, щоб батьки з пасивних спостерігачів стали активними учасниками виховання і навчання своїх дітей. Це основна мета педагогічної освіти батьків. Головними принципами ведення цієї роботи є:

- поважний і демократичний характер відносин педагога з сім'єю дитини-інваліда;
- облік індивідуальних психологічних особливостей батьків, а також ступеню дефекту їх дитини;
- охоплення системою освіти батьків не тільки в період навчання дитини в спеціальній установі, а й далі, коли вирішуються питання його соціальної адаптації та інтеграції в суспільство;
- облік обсягу і темпу викладу програмного матеріалу відповідно до рівня підготовленості слухачів;
- участь в педагогічній освіті батьків всіх фахівців корекційній установи (лікарів, педагогів, психологів, вчителів-дефектологів, соціальних педагогів, інструкторів по ЛФК та ін.);
- створення умов для відвідування батьками занять з метою

ознайомлення з програмою та методами навчання дітей і подальшого закріплення отриманих ними знань в умовах сімейного виховання.

Встановлення правильних взаємовідносин фахівців з батьками дітей-інвалідів вимагає від перших великого такту, витримки, душевного тепла і вміння співчувати. Потрібно допомогти батькам пережити з меншими психологічними витратами життєву ситуацію, що склалась. Необхідно виховувати в суспільстві прагнення морально підтримувати сім'ї, які мають дитину-інваліда, вміння розуміти їх проблеми.

Використана література

1. Виготський Л.С. Развитие высших психических функций. М. АПН РСФСР. 1960.
2. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: [поради батькам ; за ред. Ф.І. Бондаря, В.В. Засенка]. К. : Наук. світ. 2005.
3. Росс Кемпбелл. Лицом к лицу с ребенком. 1999.
4. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей-інвалідів: [зб. матер. ; за ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка]. К. : Наук. світ, 2005.
5. Маллер А.Р. Ребенок с ограниченными возможностями: книга для родителей. М. 1996. 190 с.
6. Маллер А.Р., Цикото Г.В. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью: [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений]. М : Издат. центр Академия, 2003. 208 с.
7. Мастюкова Е.М. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии. М. : Издат. центр ВЛАДОС, 2003. 408 с.
8. Ткачева В.В. К вопросу о концепции психологического изучения семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии. *Воспитание и обучение детей с нарушениями развития*. № 1, 2004. С. 46–51.
9. Ткачева В.В. О некоторых проблемах семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии. *Дефектология*. М. : 1998. № 5.
10. Положення про організацію інтегрованого навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладах (Проект). Інститут спеціальної педагогіки АПН України. Київ. 2002.
11. Щербань П. Концепція «Сім'я і родинне виховання». *Рідна школа*. 1996. № 11–12. С. 15–20.

References

1. Vyhotskyi L.S. Razvyyte vysshykh psykhycheskykh funktsyi. M. APN RSFSR. 1960.
2. Pidhotovka do shkoly ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh simi: [porady batkam ; za red. F.I. Bondaria, V.V. Zasenka]. K. : Nauk. svit. 2005.
3. Ross Kempbell. Lytsom k lytsu s rebenkom. 1999.
4. Sotsialno-pedahohichna pidtrymka obdarovanykh ditei-invalidiv: [zb. mater. ; za red. V.I. Bondaria, V.V. Zasenka]. K. : Nauk. svit, 2005.
5. Maller A.R. Rebenok s ohranychenymy vozmozhnostiamy: knyha dlia rodytelei. M. 1996. 190 s.
6. Maller A.R., Tsykoto H.V. Vospytanye y obuchenye detei s tiazheloi yntellektualnoi nedostatochnosti: [ucheb. posobyie dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyi]. M : Yzdat. tsentr Akademyya, 2003. 208 s.
7. Mastiukova E.M. Semeinoe vospytanye detei s otklonenyami v razvytyi. M. : Yzdat. tsentr VLADOS, 2003. 408 s.
8. Tkacheva V.V. K voprosu o kontseptsyy psikhologicheskogo yzucheniya semy, vospytывaiushchei rebenka s otklonenyami v razvytyi. Vospytanye y obuchenye detei s narushenyami razvytyia. № 1, 2004. S. 46–51.
9. Tkacheva V.V. O nekotorykh problemakh semei, vospytывaiushchykh detei s otklonenyami v razvytyi. Defektolohiya. M. : 1998. № 5.
10. Polozhennia pro orhanizatsiiu intehrovanoho navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy v zahalnoosvitnikh (doshkilnykh) navchalnykh zakladakh (Proekt). Instytut spetsialnoi pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv. 2002.
11. Shcherban P. Kontseptsiiia «Simia i rodynne vykhovannia». Ridna shkola. 1996. № 11–12. S. 15–20.

Алевтина Михайлівна Антонова

старший преподаватель кафедры инженерной педагогики и психологи
Украинская инженерно-педагогическая академия, Учебно-научный
профессионально-педагогический институт,
г. Бахмут, Украина

**ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С
ПСИХОФИЗИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ**

Аннотация. Актуальность статьи состоит в том, что важнейшая общечеловеческая ценность, на которой основывается сегодня социальное развитие во всем мире – это толерантное, доброжелательное отношение к людям с особенными потребностями. Главная роль в воспитании детей с психофизическими нарушениями принадлежит семье. Основная цель педагогического просвещения родителей – стать активными участниками воспитания и обучения своих детей, имеющих особые потребности.

Основой для успешного взаимодействия специалистов с родителями с целью максимального удовлетворения потребностей ребенка с психофизическими нарушениями является открытость и гуманизм, профессионализм и ответственность всей системы отношений между ребенком, семьей, специалистом и обществом. В статье рассматриваются проблемы и ошибки семейного воспитания детей с психофизическими нарушениями, раскрывается специфика семейных кризисов и путей их преодоления в семьях, которые воспитывают детей с психофизическими нарушениями, определяют основные принципы адекватного семейного воспитания детей с особыми потребностями.

Ключові слова: ребенок с психофизическими нарушениями, семейное воспитание, специальная педагогика, принципы семейного воспитания.

Alevtina M. Antonova

Senior Lecturer of the Department of Engineering Pedagogy and Psychology
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy
Education-scientific Professional-Pedagogical Institute
Bahmut town

FEATURES OF FAMILY EDUCATION OF CHILDREN WITH PSYCHOPHYSICAL DISORDERS

Abstract. The relevans of the article is that the most important universal value on which today's social development is based is tolerant, benevolent attitude towards people with special needs. The main role in the upbringing of children with psychophysical disorders belongs to the family. The main purpose of parents' educational education is to become active participants in the education and training of their children with special needs. The basis for successful collaboration of specialists and parents in order to maximally meet the needs of the child with psychophysical disorders is openness and humanism, professionalism and responsibility throughout the system of relations between the child, family, specialist and society. The article defines the problems and mistakes of family education of children with psychophysical disorders, reveals the specifics of family crises and ways of overcoming them in families educating children with psychophysical disorders, determines the basic principles of adequate family education of children with special needs.

Key words: child with psychophysical disorders, family education, special pedagogy, principles of family education.

*Стаття надійшла
до редакції 17 березня 2019 року*